

КОНСОЛІДУЮЧА ФУНКЦІЯ ДЕМОКРАТІЇ В СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ АКСІОЛОГІЇ

THE CONSOLIDATING FUNCTION OF DEMOCRACY IN THE SYSTEM OF EUROPEAN AXIOLOGY

Рябека Є. О.,

здобувач, Національний педагогічний
університет імені М. П. Драгоманова
(Київ, Україна), e-mail: tanya-art@ukr.net
ORCID: 0000-0002-9812-0574

Rebeca Ye. O.,

Applicant, M. P. Dragomanov National
Pedagogical University (Kyiv, Ukraine),
e-mail: tanya-art@ukr.net
ORCID: 0000-0002-9812-0574

Досліджується місце і роль демократії а системі європейських цінностей; автор виокремлює її консолідаційну сутність, підкреслює, що саме вона забезпечує її особливе (пріоритетне) місце «демократії» в системі європейських цінностей. Демократія цементує всі інші цінності в єдину систему, яка вирізняє Європу від культур та політичних систем інших континентів. Статус демократії в Європі такий, як і в США (див.: А. Токвіль. «Демократія в Америці»). Одночасно Європейська демократія збагачена досвідом об'єднання процесів, що зійшлися на континенті після Другої світової війни (Хельсінкські домовленості, ЄС, Лісабонські протоколи тощо). В наші дні консолідаційна місія демократії зростає. Зупинимось на розгляді цього питання більш детально.

Ключові слова: людина, культура, цінності, демократія.

The place and role of democracy in the system of European values are explored; the author emphasizes her consolidation nature, emphasizes that it provides her with a special (priority) place of "democracy" in the system of European values. Democracy cements all other values into a single system that distinguishes Europe from the cultures and political systems of other continents. The status of democracy in Europe is the same as in the USA (see: A. Tocqueville. "Democracy in America"). At the same time, European democracy is enriched by the experience of the post-World War II unification processes (the Helsinki Accords, the EU, the Lisbon Protocols, etc.). Today, the consolidation mission of democracy is growing. Let us consider this issue in more detail.

Keywords: man, culture, values, democracy.

Демократія не може розглядатися у відриві від певного переліку цінностей, що є не просто аксіологічними атрибутами, але іманентно-феноменологічними елементами її структури. На питання про те, чи може демократія консолідувати різні соціуми, послуговуючись певними наборами ціннісно-світоглядних орієнтирів, польський дослідник Адам Пржеворський відповідає наступним чином: «Сучасна демократія це не просто право кожного подати свій голос у вирішенні певного соціального питання. Майже всі нормативні визначення політичної, соціальної, економічної демократичності включають певний набір цінностей: репрезентативність, підзвітність, рівність, участь, справедливість, гідність, раціональність, безпека, свобода і так далі. Список відкритий і може з часом поповнюватися. Навіть якщо політична система включає елемент виборності, але не містить перелік цінностей, вона не є демократичною. Демократія обов'язково є багатомірною ціннісною системою, навіть

якщо це не визначається нормативно. А втілення цінностей є головним емпіричним завданням і результатом демократії» [1, р. 24]. В цьому плані, показовою є нещодавня і теперішня історія багатьох пострадянських республік, в тому числі й України. На початку 90-х років ми отримали безпрецедентний шанс на свободу і демократію. Але виявилось, що вільна преса і достатньо чесні виборчі процедури є далеко недостатніми умовами для встановлення демократії, яка є неможливою без консолідуючого аксіологічного фундаменту. Колишні народи СРСР, що мали потужний імпульс до свободи і народовладдя, виявилися неготовими зі світоглядної точки зору консолідуватися навколо певного набору демократичних цінностей. Через це наш державний і суспільний устрій почав швидко скочуватись до бюрократично-авторитарної моделі. В цьому розділі ми наголошуватимемо на тому, що тільки ціннісна консолідація та злагода навколо ключових світоглядних патернів дозволила європейцям досягти високих зразків демократичного врядування.

При цьому ми будемо виходити з концептуально-теоретичного принципу, що полягає у визнанні соціетальної природу будь-яких ціннісних систем. Тобто наголошується на тому, що соціум здатен до самостворення, самовідтворення та саморозвитку виключно на основі стійкої та прогресивної аксіологічної системи. «Ураховуючи всю сукупність чинників, що розкривають природу цінностей, їх структуру та взаємозв'язки, місце в предметній або соціальній діяльності людини, особистості, ціннісно-орієнтаційній структурі суспільства, сучасні дослідники наполягають на тому, що основу буття сьогоденного суспільства в національному, міжнародному глобальному вимірі визначають не окремі цінності, а їх система з огляду на функції, які виконують цінності на соціетальному рівні (серед основних функцій, фундаментальна – інтеграція соціуму, підтримка його цілісності та стабільності» [2, с. 24]. Саме ціннісна консолідація робить будь-який, навіть недемократичний соціум, цілісним та продуктивно орієнтованим. Що ж до демократичних суспільств, в яких припускається плюралізм думок, твердих, соціальних орієнтирів, для них особливе консолідує значення має раціонально та системно вибудований аксіологічний фундамент. Цікаво, що такою основою стала саме європейська культурна матриця, яка протягом останніх 2-3-х тисячоліть пережила багато соціальних, державних (далеко не тільки демократичних), культурних, ціннісних трансформацій. Зрештою, історія, що розпочалася ще в античності, призвела до формування у XX столітті певних основоположних екзистенцій сучасної європейської аксіології, без яких неможливе як теоретичне пояснення так і практичне втілення демократії як ідеї та соціально-політичної, державно-управлінської практики. На фундаментальному концептуальному аналізі таких екзистенцій і варто зупинитися в першу чергу для вирішення теоретичних завдань, що постають у нашому дослідженні.

Першою і найважливішою, з нашої точки зору, аксіологічною ознакою демократичності є її універсальність. Вона розглядається як ідеал людських взаєностосунків на найрізноматнітніших рівнях (міжіндивідуальному, груповому, колективному, громадському, суспільному, державному, глобально-людському). Цінність взаємоповаги, шанобливого ставлення до думки іншого, емпатичного ставлення до собі подібного, миролюбства, толерантності є незаперечним здобутком людської цивілізації в цілому. Коли говоримо про європейські цінності маємо на увазі їх глобальний контекст, адже вони визнані загальнолюдськими, універсальними. «Демократія не передбачає нав'язування певної ідеології, жорсткої моральної матриці. Але вона не є ціннісно-нейтральною. Вона закликає до втілення і втілює в реальності так звані універсальні цінності, які ще можна назвати «цінностями доброго життя». Тобто універсальна демократія є іманентно ціннісною, моральнісною, а в її основі лежать загальнолюдські прагнення до рівності прав від народження, до людської гідності і взаємоповаги» [3, р. 83–84]. Саме в такій аксіологічній матриці і відбувається розвій ціннісних екзистенцій, що визначають європейський спосіб життя, мислення, взаємотворчості, що в основі своїй є демократичним. Будь-який вихід за межі ціннісної взаємоповаги людської гідності в надтолерантній Європі викликає неприйняття та гострий супротив.

Саме в цьому і полягає консолідаційна функція демократичної аксіологічності. Її моральна сила в тому, що люди готові ставати на захист цінностей, що сформували їх спосіб життя. Для європейців цінності не пустий звук. Вони є основою будь-якої домовленості та спільної діяльності. У Консолідованій версії Договору про Європейський союз, що ґрунтується на Лісабонському договорі 2007 року, стаття 3 першого розділу чітко проголошує: «Мета Союзу – підтримувати мир, свої цінності та добробут своїх народів» [4, с. 17]. Тобто цінності – це щось фундаментальне, саме собою зрозуміле і таке, що вимагає системної, постійної, щоденної підтримки на всіх рівнях індивідуальної та соціальної життєдіяльності. Цінність європейської демократії полягає в тому, що вона є незаперечною та невід'ємною екзистенцією людського існування як в персоналістському, так і в соціальному звучанні. Кожен європейець окремо і вся спільнота в цілому щоденно перебувають на захисті аксіологічно-екзистенціального фундаменту власного життя.

При цьому такі цінності, розуміння яких зароджувалося та оформлювалося в надрах європейської філософії, етики, сьогодні є не лише уможливлені формулюваннями, але й конкретними юридичними категоріями. Так, в преамбулі того ж документу читаємо: «отримуючи натхнення від культурного, релігійного та гуманістичного спадку Європи, з якого розвинулися загальні цінності непорушності та невідчужуваності прав особистості, свобода, демократія, рівність та верховенство права; пам'ятаючи про історичну

вагу подолання поділу європейського континенту та про потребу створити міцні підвалини для розбудови майбутньої Європи; підтверджуючи свою відданість принципам свободи, демократії, верховенства права, поваги до прав людини та основоположних свобод» [там же, [4, с. 15]. Отже, підкреслимо ще раз – демократія, свобода, рівність, верховенство права, гідність, взаємоповага, миролюбство, терпимість – це не просто філософські категорії, цікаві лише професорам у університетах. Перелічені цінності є повсякденною практикою людських, соціальних, юридичних, економічних, політичних взаємовідносин та стосунків в рамках так званого європейського простору.

При цьому варто зазначити, що саме по собі визнання такого аксіологічного фундаменту не є запорукою його втілення в суспільній практиці. В багатьох регіонах світу (зокрема і в нашій країні) на декларативному рівні визнається необхідність впровадження таких загальнолюдських аксіологічних орієнтирів і постулатів. Але коли доходить до практики, вони деградують та знецінюються. Мабуть, тут відіграє велике значення той довгий історичний шлях, що пройшла саме європейська аксіологія. Як відзначає Ханс Йоас: «Цінності виникають в процесі формування самості та в досвіді самотрансценденції» [5, с. 9]. Тобто цінності є ознакою, процедурою і результатом становлення певною цілісністю, в нашому випадку – сім'ї європейських народів. Консолідаційна функція демократії не може бути нав'язана ззовні соціуму, що не має відповідного світоглядно-ціннісного фундаменту. «Цінності як такі є регулятивною та обмеженою за сутністю культурно-історичною диспозицією суб'єкта відносно сенсу людського буття. В межах критичної місії філософії, цінності можуть і мають бути осмисленими не як форми відображення буття, але як його релятивні символічні репрезентації» [6, с. 29]. Іншими словами, європейці не просто користуються певним набором ціннісних орієнтирів для розбудови демократичного соціуму з високим рівнем добробуту. Такий аксіологічний комплекс є втіленням прагнень десятків і сотень поколінь, вилаштуваних в строкату й суперечливу плетінь європейської історії. Європейські цінності є породженням багатьох світоглядів (античного, християнського, ренесансного, просвітницького, сцієнтистського, модерністського та ін.), які часто суперечили один одному. Але європейці завжди відкидали аксіологічну заскорозліть та догматизм, що й дозволило зрештою стати найпрогресивнішим культурно-цивілізаційним осередком всього світу. Європа відмінна своєю різноманітністю, консолідованою на основі демократичної аксіологічності, що й робить її унікальним культурно-цивілізаційним феноменом, на який орієнтуються інші суб'єкти світового розвитку. Хтось успішніше (США, Канада, Австралія та ін.), а хтось і без особливих здобутків.

В контексті аналізу основних екзистенцій сучасної європейської аксіології не можна не

зупинитися на співвідношенні індивідуального, особистісного і соціального, громадського, загальноєвропейського. Людська особистість і права окремої людини є незаперечною цінністю в Європі, на чому вибудовується вся континентальна культура. В той же час, в кожній європейській країні та в ЄС в цілому створюється такий правовий, громадський, суспільний, державний режим, де індивідуальна самореалізація не зашкодить, а навпаки – сприяє розвиткові загальної цілісності. Людина, не будучи «гвинтиком системи», творчо працює на стабільне функціонування і прогрес останньої. «Гуманістична культура, що проголошує цінності самовираження особистості, впливає на всі сфери життя, допомагає трансформувати сексуальні норми, гендерні ролі, сімейні цінності, релігійність, трудові мотивації, ставлення людини до природи і навколишнього середовища, їх громадської активності та політичної участі. Але зростання значення автономно-персонального вибору не означає індивідуалізації. Окремі особистісні рішення вибудовуються в єдину неієрархічну ціннісну цілісність завдяки таким демократичним принципам як консенсусність та толерантність» [7, р. 3 – 4]. Отже, консолідуюча функція демократії проявляється на всіх рівнях (від індивідуального до глобального). І така її здатність зумовлена її ж внутрішнім аксіологічним каркасом, який заснований не на жорстких обмеженнях чи постулатах, а на вмінні знаходження гнучкого консенсусу та толерантного сприйняття іншої точки зору. З точки зору авторитарної моралі, це видається слабкістю, але в системі демократичної аксіології здатність йти на компроміси є найбільшим досягненням, що дозволяє такій системі бути стійкою до найпотужніших викликів та потрясінь.

Також в рамках вивчення основних екзистенцій сучасної європейської аксіології важливо звернутися до фундаментальних категорій та формулювань, які значимо та усвідомлено сприймаються більшістю громадян країн ЄС. Для визначення ставлення людей до консолідуючих демократичних цінностей на загальноєвропейському рівні регулярно проводяться науково-соціологічні опитування, здійснюється аналіз міцності світоглядно-аксіологічного каркасу, на якому тримається вся будівля Єдиної Європи. Спираючись на низку соціологічних досліджень, що регулярно проводяться в країнах ЄС, українська авторка Юлія Щербакова формулює «змістовний каркас спільних для держав-учасниць ЄС цінностей. Визначено, що загальновиразними європейськими цінностями на думку самих європейців (27 ДУ ЄС) є: «мир» (45%), «права людини» (42%) та «повага до людського життя» (41%), «демократія» (27%), «законність» та «свободу особистості» (21% в обох випадках), «рівноправність» (19%) та «толерантність» (16%), «солідарність» (13%), «самореалізація» (11%), «повага до інших» (9%), «релігія» (7%). Серед майбутніх цінностей-цілей Європейського Союзу європейці зазначають:

«боротьбу з ростом цін»; «підтримання порядку в країні»; «надання людям можливості більше впливати на рішення урядів»; «захист свободи слова». Визначено також три цінності, які на думку європейців найкраще представляють ЄС – «права людини», «мир», «демократія»» [8, с. 15]. Детальніше розшифровуючи останню «трію» фундаментальних світоглядно-аксіологічних орієнтирів європейців, підкреслимо, що права людини включають право на захист власної гідності, своєї точки зору, життя, здоров'я та ін.; мир обов'язково передбачає толерантність, компромісність, консенсусність, запобігання радикальним ідеологічним та релігійним проявам; демократія ж консолідує всі європейські цінності загалом, перестаючи бути звичайним народовладдям, але перетворюючись на аксіологічний фундамент останнього. Вільні вибори і влада більшості залишаються лише окремим, самозрозумілим інструментом демократії. Вона ж перетворилася на світоглядно-ціннісний каркас буття, саморозуміння і саморозвитку загальноєвропейської цивілізації, культури, політико-економічної спільності.

Підсумовуючи концептуально-теоретичний аналіз базових екзистенцій сучасної європейської аксіології в контексті консолідуючої функції демократії, необхідно підкреслити системно-визначальне значення взаємозалежності всіх без виключення ціннісних патернів. Немає загального блага без дотримання права кожної окремої людини. Так само індивідуальні права не будуть захищені без збалансованого демократичного облаштування управління колективом, громадою, соціумом, державою. Звідси фундамент європейської аксіології починає вибудовуватися з категорій прав людини, її гідності та самоцінності, а світоглядно-ціннісна будівля європейської цивілізації продовжується у беззаперечному ствердженні солідарної відповідальності, на основі якої працює правова держава. «Основою європейського образу людини та розуміння цінностей є визнання гідності людини, а також право кожної особистості на свободу, що реалізується через індивідуальну та солідарну відповідальність. Свобода кожної окремої особистості забезпечується правом, а право при цьому захищає особисту гідність людини. Таким чином, принцип правової держави – велика цінність. Основою демократії і прав людини визнано толерантність як одну із європейських цінностей» [9, с. 39]. Отже, всі перераховані аксіологічні феномени складаються в нерозривну цілісність і не можуть діяти чи розглядатися окремо. Вони дійсно консолідовані, максимально взаємоінтегровані. І таке взаємопроникнення, з нашої точки зору, відбувається саме на основі демократії як соціальної, громадської, міжособистісної та державно-управлінської практики.

Зрештою, весь комплекс названих нами ціннісних категорій і формулювань, знайшов своє чітке юридично-правове закріплення в багатьох національних та загальноєвропейських

документах. Наприклад, «основоположні принципи європейської інтеграції, які називаємо європейськими цінностями, чітко зазначені в Хартії фундаментальних прав Європейського Союзу, яку було прийнято 7 грудня 2000 року (м. Ніцца). У Хартії серед фундаментальних прав людини першу позицію посідає людська гідність, точніше повага гідності. Серед інших прав зазначені такі: свобода, демократія, рівність, правова держава, солідарність, а також дотримання прав людини» [10, с. 628]. Таким чином, можна говорити про багаторівневість та складноструктурну цілісність сучасної європейської аксіології в усьому різноманітті її фундаментальних екзистенцій. Такі аксіологічні базисні категорії, як гідність, свобода, рівність, солідарність, права людини, відповідальність, миролюбство, толерантність, консенсусність та інші, ефективно діють через те, що завдяки феномену демократії вони консолідовані на індивідуально-особистісному, колективно-громадському, управлінсько-державницькому та загальноєвропейському рівні сприйняття як філософсько-етичних, світоглядно-ціннісних та юридично-правових орієнтирів, правил та норм.

Список використаних джерел

1. Przeworski A. Minimalist conception of democracy: a defense / Adam Przeworski // *Democracy's Value* / Edited by Ian Shapiro and Casiano Hacker-Cordon. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – P. 23–56.

2. Горбатюк С.Є. Теорія цінностей як методологічна основа аксіології соціогуманітарної безпеки / С.Є. Горбатюк // *Вісник НАДУ при Президентіві України. Сер. «Державне управління»*. – 2016. – №4. – С. 20–30.

3. Ali Khan L. *A Theory of Universal Democracy: Beyond the End of History* / L. Ali Khan. – London / New York: The Hague / Kluwer Law International, 2003. – 274 p.

4. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/С 83/01) // *Офіційний вісник Європейського Союзу (UA)*. – 30 березня 2010 року. – 403 с.

5. Йоас Х. Возникновение ценностей / Ханс Йоас. – СПб.: Алетея, 2013. – 312 с.

6. Ячин С.Е. Смысл и ценности. К критике теории ценности в современной философии / Сергей Ячин // *Международный журнал исследований культуры*. – 2016. – №2 (23). – С. 28–39.

7. Inglehart R. *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence* / Ronald Inglehart, Christian Welzel. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 333 p.

8. Щербакова Ю.Е. Цінності об'єднаної Європи у контексті демократизації політичної культури українського суспільства. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Спеціальність: 23.00.03 – політична культура та ідеологія / Юлія Щербакова. – К., 2011. – 22 с.

9. Карпенчук С.Г. Європейські цінності – цінності загальнолюдські / С.Г. Карпенчук // *Іноватика у вихованні: збірник наукових праць*. – Рівне: РДГУ, 2018. – Випуск 7, том 2. – С. 34–45.

10. Чекаленко Л. Європейські цінності – основоположні принципи європейської інтеграції / Людмила Чекаленко // *Україна дипломатична. Науковий щорічник*. – 2013. – Випуск 14. – С. 628–640.

Edited by Ian Shapiro and Casiano Hacker-Cordon. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – P. 23–56.

2. Gorbatiuk SE *The theory of values as a methodological basis of the axiology of socio-humanitarian security* / S.E. Gorbatiuk // *NADU Bulletin under the President of Ukraine. Avg. "Governance"*. – 2016. – №4. – P. 20–30.

3. Ali Khan L. *A Theory of Universal Democracy: Beyond the End of History* / L. Ali Khan. – London / New York: The Hague / Kluwer Law International, 2003. – 274 p.

4. Consolidated version of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union (2010 / C 83/01) // *Official Journal of the European Union (UA)*. – March 30, 2010. – 403 sec.

5. Joas H. *The emergence of values* / Hans Joas. – St. Petersburg: Alteia, 2013. – 312 p.

6. Yachin SE *Meaning and values. Towards a critique of value theory in contemporary philosophy* / Sergei Yachin // *International Journal of Cultural Studies*. – 2016. – No.2 (23). – P. 28–39.

7. Inglehart R. *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence* / Ronald Inglehart, Christian Welzel. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 333 p.

8. Shcherbakova Yu.E. *The values of a united Europe in the context of the democratization of the political culture of Ukrainian society. The dissertation author 's abstract for the candidate 's degree in political science. Specialty: 23.00.03 - Political Culture and Ideology* / Julia Shcherbakova. – K., 2011. – 22 p.

9. Karpenchuk SG *European Values - Human Values / SG. Karpenchuk // Innovation in education: a collection of scientific works*. – Exactly: RSGU, 2018. – Issue 7, Volume 2. – P. 34–45.

10. Chekalenko L. *European Values - Fundamental Principles of European Integration* / Lyudmila Chekalenko // *Ukraine diplomatic. Scientific Yearbook*. – 2013. – Issue 14. – P. 628–640.

References

1. Przeworski A. *The minimalist conception of democracy: a defense* / Adam Przeworski // *Democracy's Value* /